

ГЛОБАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПРИЧИНА СУПЕРЕЧНОСТЕЙ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Дейнека Т. А., к.е.н., доцент

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Анотація. Предметом дослідження є суперечності процесу глобалізації світової економіки. Мета полягає у з'ясуванні ролі, яку на сучасному етапі еволюції світової економічної системи відіграє глобальний капітал. Завданням є аналіз суперечностей, зумовлених тенденцією глобального капіталу до гегемонії. Методологічну основу дослідження утворює потенціал сучасної політичної економії, зокрема новий напрям цієї науки – міжнародна політична економія. Застосування результатів проведеного аналізу полягає у розширенні сфери знань фундаментальної економічної науки про суперечності глобалізованої економіки. Основні результати дослідження та висновки полягають у такому:

1. Обґрунтовано, що в масштабах світового економічного простору капітал діє не тільки як капітал-функція (що традиційно спрямовано на процеси відтворення в реальному секторі економіки та продукування нових благ) та капітал-власність (значущість якого істотно зростає внаслідок превалювання керованої глобалізації над природною), але також як квазі-капітал-функція – похідна від інституціалізації повноважень на наднаціональному рівні, продуктом якої є прирощення влади, що забезпечує через механізм рентних відносин отримання прибутків.

2. Доведено існування на сучасному етапі еволюції світової економіки передумов виникнення мультиплікаційного ефекту при розв'язанні суперечності, пов'язаної з трансформацією суспільно-економічної системи; ефект виникає спочатку на рівні контрарного (через те, що з одного боку відбувається концентрація влади, а з іншого – функціонує велика кількість національних економічних систем і складних відносин між ними) та поширюється далі на рівень спільного (через те, що світова економіка як системно утворена єдність набуває нової постіндустріальної якості).

Ключові слова: суперечність, світова економіка, глобальний капітал, глобалізація, самозаперечення капіталу, посткапіталістична економіка, постіндустріальна економіка.

Постановка проблеми. Економічна глобалізація без сумніву відноситься до найважливіших причин, під впливом яких відбуваються зміни у зовнішньоекономічній діяльності первинних господарюючих суб'єктів, набувають нової якості міжнародні економічні відносини між країнами, трансформуються світогосподарські процеси; в цілому – формується сучасний феномен, яким є глобалізована економіка. Проте, розгляд еволюції глобалізованої економіки та суперечностей, які супроводжують цей процес, вимагає більш широкої постановки завдання. Потрібно враховувати, що не тільки розвиток світової економіки підпадає під істотний вплив глобалізації, а й навпаки – інтенсивність та зміст глобалізаційних процесів також залежать від стану, якого набула міжнародна господарська практика на певному етапі економічної історії. Глобалізація як системне явище або системний процес має матеріально-технічне підґрунтя свого розвитку відповідно до рівня економічного прогресу, якого досягло суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сучасних глобальних економічних процесів викликає дослідницький інтерес багатьох науковців. Теорії та методології аналізу економічної глобалізації присвячені праці А. Гальчинського [1], В. Савчука [2], глобальний економічний розвиток у таких аспектах як тенденції, асиметрія та регулювання, досліджені Д. Лук'яненком, А. Поручником, А. Колотом, Я. Столярчук [3], глобальні економічні трансформації висвітлили в своїх наукових працях Ю. Яковец [4], Д. Хельд, Д. Гольдблатт, Е. Макґрю, Дж. Перратон [5], В. Геєць [6], Г. Колодко [7], актуальні проблеми світової економіки та впливу глобалізації оприлюднені в наукових публікаціях В. Іноземцева [8], О. Бузгаліна, А. Колганова [9] та інших знаних науковців.

Невирішені складові загальної проблематики. Незважаючи на активність і різноманітність досліджень, пов'язаних зі з'ясуванням сутності глобалізованого життя суспільства, динаміки та специфіки економічних процесів відповідного змісту, в сучасній економічній науці лишаються недостатньо вивченими проблеми суперечностей глобалізованого світу. Їх надзвичайна актуальність зумовлена потребою визначення причин виникнення та поширення у світовій економічній практиці таких процесів і явищ як нерівномірність розвитку, прояви його асиметрії, поляризація інтересів різних учасників

світового ринку, інституційні конфлікти національного / наднаціонального рівня, глобальні проблеми та виклики тощо.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є з'ясування ролі, яку відіграє глобальний капітал на сучасному етапі еволюції світової економічної системи. Завдання полягають у визначенні суперечностей, зумовлених тенденцією глобального капіталу до гегемонії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап еволюції суспільства істотно пов'язаний з інтенсивністю глобальних економічних процесів. У епоху капіталізму розвиток світової економічної системи визначається передусім капіталом, що розглядається нами у цьому контексті як система відносин, зі змінами яких безпосередньо пов'язані зміни базису. Отже, еволюція глобалізованої економіки відбувається одночасно зі змінами міри гегемонії капіталу. Рівень глобалізації економіки змінюється паралельно з набуттям капіталу (який ми розглядаємо як систему відносин) певної «глобальної зрілості». При цьому саме у цих відносинах закладені основні суперечності сучасності (зокрема суперечності в сфері виробничих відносин), які наділені трансформаційним потенціалом по відношенню до світової економічної системи в цілому.

Вплив транснаціонального капіталу на хід глобалізації є одним з найбільш визначальних. Його виникнення та розвиток стало основою формування всесвітніх мереж виробництва та збуту товарів і послуг. Рух транснаціонального капіталу (який у наш час фактично став глобальним капіталом) зумовлений основною функцією транснаціональних, міжнародних, глобальних корпорацій. Саме функціональність капіталу, як перша за значущістю з причин існування глобалізації та формування світової господарської системи, визначила наш вибір критерію для політекономічного аналізу контурів еволюції глобалізованої економіки.

Визнаючи капітал основою функціонування економічної системи, потрібно одночасно погодитись також і з тим, що сама економічна система, виконуючи функцію соціальної організації, веде до зміни якісних ознак капіталу. Внаслідок цього, капітал підлаштовується під нові умови існування, трансформує капіталізм породжуючи його нові форми. Описуючи цей процес як такий, що протікає нині, потрібно вказати на наявність неочевидного цілком, але фактично існуючого заперечення. Модифікації капіталізму приховують у собі розгортання суперечності, яка «зріє» всередині системи капіталістичних відносин. Поступово формується накопичувальний ефект процесу самозаперечення капіталізму. Тенденцію самозаперечення, як і власне факт її існування, у наш час відзначають провідні науковці. Зокрема у наших дослідженнях ми спирались на ґрунтовні роботи А. Гальчинського [1; 10; 11; 12] та О. Бузгаліна і А. Колганова [9, с. 199-211].

Сучасний економічний глобалізм – це капіталістичний глобалізм. Тому його представники (суб'єкти міжнародної бізнес-практики) переслідують типові для капіталізму інтереси. Серед таких інтересів визначальним є максимізація прибутків від збільшення обсягів вкладення капіталу, що визначені нині світовим масштабом господарської діяльності. Намагання закріпити прогресію потоку прибутковості підштовхує власників капіталу до інституціалізації їх влади. Нині це проявляється, передусім, у тому, що за умов набуття легітимності такі інститути стають стійкими. Їх трансформація, якщо вона і відбувається, діє як правило, не в бік послаблення, а в бік концентрації влади. Інституційна монополія є значно впливовішою, ніж монополія технологічна або економічна (здобута на основі традиційних бізнес-засад з економії поточних витрат тощо).

Індустріальний капіталізм, за якого прибуток формувався переважно у сфері матеріального виробництва, давно перетворився на капіталізм рентний. При цьому рента (раніше переважно природна, земельна) стала універсальним інструментом отримання прибутку з будь-чого, включаючи нематеріальне (що особливо властиво нашому часу). У якості прикладів можна назвати: інтелектуальну фінансову, адміністративну ренту тощо. При цьому рента від інституціалізації влади, якої набуває глобальний капітал – найбільша, оскільки вона дає фактичне право розподілу світового доходу на користь його утримувачів (власників та / або розпорядників). Інституційна монополія, досягнута та зафіксована в глобальному просторі наділена значно вищим потенціалом прибутковості, а ніж монополія, досягнута за умов переважання процесів інтернаціоналізації.

Економічна глобалізація, на відміну від інтернаціоналізації, означає формування єдиних «правил гри» для кожного національного капіталу. Названі правила встанов-

люються міжнародними економічними структурами. По суті, це означає, що вони визнаються владою капіталу, який походить з найбільш розвинутих держав.

Механізму регулювання сучасної системи глобального капіталізму властиві дві визначальні відмінності, по-перше, наявність визнаної ієрархії між суб'єктами міжнародних відносин, включаючи держави та недержавних акторів і, по-друге, система прийняття рішень на вищих рівнях представниками сильних держав при формальному представництві інтересів учасників нижчого рівня. Це дозволяє отримувати надвисокі прибутки одним її учасникам і веде до вагомих витрат – для інших [13, с. 21].

Глобалізація забезпечила широку відкритість світогосподарських відносин та можливість стати їх активними учасниками для всіх країн. Проте одночасно саме глобалізація через несправедливий механізм світового економічного порядку слугує причиною економічного утиску інтересів країн, які не перебувають у так званому клубі «золотого мільярда» (або іншими словами у складі країн «першого світу»).

Названа нами нерівність суб'єктів економічних відносин у розподілі світового доходу (в цьому контексті мова йде, передусім, про країни), яка утворюється за існуючого світового порядку, не може не стати причиною протиріч. Несправедливий розподіл благ від глобалізації, як на це звертає увагу М. Інтрілігейтор, породжує загрозу виникнення конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях [14, с. 13].

Неоднорідність системи, якою за своїм утворенням є світова економіка, істотно ускладнює управління нею. Однак, необхідно враховувати, що прецедент уніфікації світового порядку через відповідну вертикаль влади, інститути якої активно формуються нині, зумовлений наявністю певних об'єктивних обставин. Управління неоднорідною системою світового господарства (яке утворено з різних за гео економічними, інституційними, ментальними та іншими ознаками країн і регіональних об'єднань) є принципово можливим лише тоді, коли існує певний системний інтегратор (коли відбуваються соціально-економічні процеси, які всіх об'єднують). Таким інтегратором в умовах сучасного розвитку країн виступає глобалізація. Отже, суперечності інституціалізації влади незаперечні та закономірні.

Глобалізація у цьому аспекті виступає, з одного боку, як природний феномен (з ознаками саморозвитку та самоорганізації), а з іншого – як такий феномен, до якого застосовуються управління та контроль. Таким чином, методологічно сутність глобалізації визначається, по-перше, як об'єктивний процес, а по-друге, як залежність від чогось іншого, тобто як функція. Ця площина теоретико-методологічного аналізу дозволяє підійти до розуміння природи суперечностей між тенденцією до утворення світового порядку та збереженням національних особливостей країн, як елементів неоднорідної світогосподарської системи, а також з'ясувати, яку роль у цьому відіграє глобальний капітал.

До свого сучасного стану глобальний капітал наближався поступово: історико-логічний генезис – розвиток – самозаперечення. Нині він вступив у «епоху та простір занепаду – підриву власних системних основ» [9, с. 198, 200]. Той факт, що капітал увійшов у цю фазу, спонукав представників капіталістично-корпоративної еліти шукати способи самозбереження. Таким способом для капіталу (в сучасних формах його існування), стало глобальне управління. Претензію до інституціалізації влади на глобальному рівні, дійсно, потрібно розцінювати як ефективний засіб не тільки збереження, але також посилення влади, якою капітал наділений генетично, як чинник розвитку в епоху індустріалізму і, якого він позбудеться в епоху постіндустріалізму. Отже, саме ця нова якість приховує в собі передумови його остаточної деградації.

В умовах актуальності для капіталістично-корпоративної еліти забезпечення збереження гегемонії капіталу відбувається зміна пріоритетів. З двох станів, в яких існує капітал, – капітал-функція та капітал-власність – в умовах періоду «нової» глобалізації (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.) домінування набуває останній. Причина цього, як нами зазначалось вище, полягає у тому, що власність, управління якою закріплено інституційно та перетворено на ресурс влади, дозволяє одержувати значно більший за масою прибуток, ніж власність на капітал, що функціонує в сфері виробництва. З цього слідує інша теза: глобальне управління в першу чергу спрямоване на захист власності світової еліти і тільки в другу – є, дійсно, важливою умовою упорядкування множини економічних відносин всередині світової економічної системи, яка є неоднорідною.

Глобальне управління є нічим іншим, як встановленням специфічного (глобального) режиму власності. «Режим власності», який як термін виник у межах економічної

концепції прав власності, відображає сукупність правил, що визначають умови доступу до ресурсів і порядок прийняття рішень стосовно їх використання. На наш погляд, не існує жодних заперечень, які б обмежували використання описаного підходу до оцінки поведінки представників глобальної еліти. Проте слід уточнити, що спектр ресурсів, доступу до яких прагнуть суб'єкти глобального управління, є значно ширшим (окрім традиційних – також ресурси інформаційного, медійного просторів, ресурси політичної влади та ін.).

Запущений механізм режиму власності вже на нинішньому етапі економічної еволюції суспільства призвів до того, що ознаки глобальності соціуму стали формуватись переважно внаслідок керівної функції, яка продукується власниками глобального капіталу, і в меншій мірі внаслідок природних причин поширення ринкових відносин (зростання відкритості країн, кооперації праці тощо). Очевидності набуває і той факт, що в масштабах світового економічного простору, капітал діє не тільки як капітал-функція (що традиційно спрямовано на продукування нових благ) та капітал-власність (значущість якого істотно зростає внаслідок превалювання керованої глобалізації над природною), але також як квазі-капітал-функція (або капітал-функція штрих). Ця нова функція капіталу є похідною від інституціалізації влади на наднаціональному рівні, продуктом якої є прирощення влади, що забезпечує через механізм рентних відносин отримання прибутків.

Таким чином, внаслідок наявності тенденції капіталу до тотальної гегемонії, глобалізація все більше стає уособленням функції управління і менш інтенсивно проявляє себе як природний процес. На противагу цьому, на тому ж інтервалі еволюції продовжує існувати утворений країнами (та іншими суб'єктами названих відносин) світовий економічний простір, який діє за принципом відкритої системи. Кожна з країн (якщо їх умовно розглядати як первинний елемент планетарної господарської системи) пов'язана з іншими надзвичайно великою мережею зв'язків, що розташовані в паралелі взаємних економічних відносин: виробничих, фінансово-кредитних, науково-технічних, інституційних, зв'язків з обміну тощо.

Теоретико-методологічний аналіз, заснований на принципах політичної економії, підтверджує очевидність існування в реальному глобалізованому житті суспільства а) спільного (того, що світова економіка є системно утвореною єдністю) та б) контрарного (того, що з одного боку відбувається концентрація влади, а з іншого – функціонує велика кількість національних економічних систем і складних відносин між ними). Стосовно останнього це фактично означає, що зміцненню ієрархії у вигляді глобального управління протистоїть світогосподарська неоднорідність, яка проявляється в усьому: в несхожості суб'єктів, їх функцій, відносин, структури, процесів тощо.

Такий аспект аналізу сучасних світогосподарських процесів привів нас до узагальнюючого висновку. На нашу думку, на сучасному етапі еволюції світової економіки фактично вже сформувались передумови однієї з найбільш значущих суперечностей розвитку людства, джерелом якої є самозаперечення глобального капіталу. Вона є такою, що за її розв'язання в майбутньому відбудеться системна трансформація і перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Наслідки самозаперечення глобального капіталу проявлятимуть себе у вигляді мультиплікаційного ефекту. Спочатку такий ефект виникає на рівні контрарного через те, що, з одного боку, капіталістично-корпоративна еліта зосереджує владу, переслідуючи мету збереження гегемонії капіталу, а з іншого – велика кількість країн намагається забезпечити неоднорідність системи, а отже, свою незалежність від глобального капіталу. Потім мультиплікаційний ефект поширюється на рівень спільного і світова економіка, як системно утворена єдність, поступово починає набувати нової постіндустріальної якості. Реальність цього вже нині підтверджує емпірика розвитку світової економіки.

Висновки. Капіталістична форма привласнення, в якій вона існує нині, в цілому відповідає існуючому змісту сучасних світових економічних відносин – тобто протилежність як стадія відтворювального циклу суперечності проявляє себе у наш час досить виразно, але не переросла у деструктивне заперечення. Саме цим пояснюється те, що нині відбуваються процеси інституціалізації влади урядів найбільш економічно розвинутих країн, ТНК та інших впливових міжнародних акторів за одночасного розгортання природних (горизонтальних) глобалізаційних процесів, до яких залучені фактично всі країни світу. Це означає, що до теперішнього часу сформовані та активно розвиваються два різноспрямовані процеси, сенсом першого з яких є утримання влади, а іншого – ро-

зширення свободи. Конфлікт між ними неминучий, проте його розв'язання відбудеться в майбутньому – при настанні посткапіталістичної та постіндустріальної ери. Проведений політекономічний аналіз дозволив окреслити підходи до ідентифікації суперечливої сутності світової економічної системи та протиріч її динаміки. В подальших дослідженнях це стане основою для з'ясування природи та змісту тих викликів суспільству, які зумовлені процесами сучасного етапу глобалізації.

Перелік посилань

1. Гальчинський А. *Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення* / А. Гальчинський. – *Економіка України*. – 2009. – № 1 (566). – С. 4–18.
2. Савчук В. С. *Международная или глобальная политическая экономия* / В. С. Савчук // «*Вопросы политической экономии*. – 2012. – № 1 (2). – С. 126-134.
3. *Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование* / [Лукьяненко Д., Колесов В., Колот А. и др.]; под ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К. : ГВУЗ КНЕУ имени Вадима Гетьмана, 2013. – 466 с.
4. Яковец Ю. В. *Глобальные экономические трансформации XXI века* / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2011. – 382 с.
5. Хельд Д. *Глобальные трансформации. Политика экономика и культура* / Д. Хельд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрей, Дж. Перратон. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.
6. Геєць В. *Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність* / Геєць В. // *Економіка України*. – 2011. – № 1. – С. 4-15.
7. Колодко Г. В. *Глобализация, трансформация, кризис – что дальше?* / Г. В. Колодко; вводная глава Р. С. Гринберга. – М. : Магистр, 2011. – 176 с.
8. Иноземцев В. *Современная глобализация и ее восприятие в мире [Электронный ресурс]* : Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека (Экспертно-аналитический портал) / В. Иноземцев // *Human Technologies for Human Development*. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5937>
9. Бузгалин А. В. *Глобальный капитал* / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов. – М. : Едиториал УРСС, 2007. – 512 с.
10. Гальчинський А. *За межами капіталізму* / А. Гальчинський. – *Економіка України*. – 2011. – № 9. – С. 4–16.
11. Гальчинський А. *Кінець капіталізму можна цілком обґрунтовано трактувати як його тріумф* [Електронний ресурс] / А. Гальчинський. – *Дзеркало тижня. Україна*. – 2012. – № 4. – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/anatoliy_galchinskiy_kinets_kapitalizmu_mozhna_tsilkom_obgruntovano_traktuvati_yak_yogo_triumf_do_p.html
12. Гальчинський А. С. *Принципи ноогенези в контексті вчення В. Вернадського* / А. С. Гальчинський. – *Економіка України*. – 2010. – № 5. – С. 16-29.
13. Бабурина О. Н. *Новая парадигма мирового экономического порядка в системе глобального капитализма. От реализма до институционализма* / О. Н. Бабурина // *Международная экономика*. – 2011. – № 7. – С. 11-22.
14. Интрилигейтор М. *Сущность наших текущих экономических проблем в глобальном мире* / М. Интрилигейтор // *Международная экономика*. – 2011. – № 9. – С. 11-14.

Стаття надійшла: 07.10.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Шемаєва Л.Г.

